

**Башарият ҳаётидаги йўлдан
оғиш. Куфр, динсизлик, ширк ва
нифоқ тарихига бир назар**

“Тавҳид ақидаси” китобидан иқтибос

[Ўзбекча — Uzbek — الأوزبكي]

**Шайх Солиҳ ибн Фавзон ибн
Абдуллоҳ ал-Фавзон**

**Таржимон: Исмоил Муҳаммад Яъқуб
Муҳаррир: Абу Абдуллоҳ Шоший**

بيان الشرك والانحراف في حياة البشرية

مقتبس من كتاب " عقيدة التوحيد "

[الأوزبكي — Uzbek — Ўзбекча]

فضيلة الشيخ صالح بن فوزان
بن عبد الله آل فوزان

ترجمة: إسماعيل محمد يعقوب
مراجعة: أبو عبد الله الشاشي

УЧИНЧИ БОБ:

Башарият ҳаётидаги йўлдан оғиш. Куфр, динсизлик, ширк ва нифок тарихига бир назар

У куйидаги бўлимларни ўз ичига олади:

Биринчи бўлим: Башарият ҳаётидаги йўлдан оғиш.

Иккинчи бўлим: Ширк, таърифи ва турлари.

Учинчи бўлим: Куфр, таърифи ва турлари.

Тўртинчи бўлим: Нифок, таърифи ва турлари.

Бешинчи бўлим: Жоҳилият, фиск, залолат, муртадлиқнинг қисмлари ва ҳукмлари билан ҳар бирининг ҳақиқатининг баёни.

Биринчи бўлим:

Башарият ҳаётидаги йўлдан оғиш

Аллоҳ таоло халқларни Ўзининг ибодати учун яратди ва бунда уларга ёрдам берадиган ризқларни муҳайё қилиб қўйди: **«Мен жин ва инсни фақат Ўзимга ибодат қилишлари учунгина яратдим. Мен улардан бирон ризқ истамасман ва улар Мени таомлантиришини истамасман. Зеро, Аллоҳнинг Ўзигина (барча халойиққа) ризқу рўз бергувчи, куч-қувват соҳиби ва қудратлидир»** (Аз-зарият: 56-58).

Нафсни ўз фитратига — табиий хилқатига қўйилса, у Аллоҳнинг илоҳлигига иқрор бўлувчи, Аллоҳни яхши кўрувчи ва Унга бирон нарсани шерик қилмасдан ибодат қилувчи бўлади. Бироқ, инсон ва жин шайтонлари алдаш мақсадида ялтироқ сўзлар

билан васваса қилиб, чиройли кўрсатадиган нарсалар уни бузади ва оғдириб юборади. Зотан, тавҳид инсон табиатига ўрнатилган, ширк эса аслида унга бегона ва келгинди нарсадир. Аллоҳ таоло айтади: **«Бас, ўзингизни доимо тўғри бўлган динда (Исломда) тутинг! Аллоҳ инсонларни яратган табиий хилқатни сақлангиз! Аллоҳнинг яратиши ўзгартирилмас»** (Рум: 30).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар: **«Ҳар бир туғилган гўдак фитрат устида туғилади, сўнг ота-онаси уни яҳудий ё насроний ё мажусийга айлантиради»** (Бухорий ва Муслим ривоятлари). Демак, тавҳид одамзотнинг қон-қонида бор нарсадир.

Одам алайҳиссалом ва у зотдан кейин келган зурриётлари даврида узоқ асрлар мобайнида дин — Ислом эди. Аллоҳ таоло айтади: **«Одамлар бир миллат эдилар. Сўнг Аллоҳ (мўминларга) хушхабар элтгувчи ва (кофирларни жаҳаннам азобидан) кўрқитувчи пайғамбарларини юборди»** (Бақара: 213).

Ибн Аббос розияллоҳу анҳумо айтади: «Одам ва Нух алайҳиссаломлар ўртасида ўн аср ўтган, барчаси Исломда эди».

Ибн Қаййим *«Иғосатул-лаҳфон»*да: «Бу ҳақдаги энг тўғри сўз шу, зеро Убай ибн Каъб кироатида мазкур оят: **«Сўнг ораларида келишмовчиликлар пайдо бўлгач, Аллоҳ хушхабар элтгувчи ва кўрқитувчи пайғамбарларни юборди»**, деб ўқилади. «(Аввалда) одамлар фақат бир миллат (яъни, бир динда) бўлган эдилар. Сўнгра бўлиниб кетдилар» (Юнус: 19) ояти ҳам бунга шоҳид бўлади», дейди.

Яъни, пайғамбарлар юборилишининг сабаби — халқлар аввалдан ўзлари унинг устида бўлиб келган ҳақ диндан бўлиниб кетишлари бўлди.

Худди шунга ўхшаш, араблар ҳам Иброҳим алайҳиссаломнинг динида бўлган эдилар. Бир давр келиб, Амр ибн Луҳай ал-Хузозий исмли кимса у зотнинг динларини ўзгартириб, араб ерларига, хусусан Ҳижозга бут-санамларни олиб кирди, шундан сўнг Аллоҳдан ўзгага сиғинишлар бошланди, ушбу муқаддас диёрда ва унинг атрофларида ширк кенг ёйилди, шундан сўнг Аллоҳ таоло Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи ва салламни пайғамбар қилиб юборди ва у зот одамларни тавҳидга, Иброҳимнинг миллатига даъват этдилар, Аллоҳ йўлида ҳақиқий курашдилар, охир-оқибат тавҳид ақидаси ва Иброҳимнинг миллати қайтиб келиб, бутлар синдирилди, Аллоҳ шу билан динни камолига етказди ва бутун оламга Ўзининг неъматини мукамал қилди. Бу умматнинг аввалидаги энг афзал асрларда яшаган зотлар айна шу манҳаж устида ўтдилар. Кейинги асрларга келиб жаҳолат ёйилди, бошқа динларга мансуб бегона фикрлар кириб келди, залолатга чорловчилар сабабли умматнинг кўп қисмига ширк қайтиб келди. Азиз-авлиёларни улуғлаш, уларга муҳаббат қўйиш кўринишида қабрлар устига зиёратгоҳлар қурилди, сағаналар бино қилинди. Дуо, мадад сўраш, уларга атаб назр ва қурбонликлар қилиш каби ҳар хил сиғиниш турлари билан уларни Аллоҳдан ўзга ибодат қилинадиган бутларга айлан-тирилди. Ширкни «солиҳларни васила қилиш», «уларга муҳаббат изҳор қилиш» деган исмлар билан исмладилар, бунини уларга нисбатан ибодат деб санамаймиз, деб даъво қилдилар. Ҳолбуки, аввалги

мушрикларнинг сўзлари ҳам айни шундай бўлганини унутдилар: **«У зотдан ўзга «дўстлар»ни («худо») қилиб олган кимсалар: «Биз (ўша «худо»ларимизга) фақат улар бизни Аллоҳга яқин қилишлари учунгина ибодат қилурмиз», (дерлар)»** (Зумар: 3).

Башариятда қадимда ҳам, ҳозирда ҳам шу қабилдаги ширк содир бўлиб келгани ҳолда улардан кўплари рубубият тавҳидига иймон келтирадилар, фақат ибодатлардагина ширк келтирадилар. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Уларнинг кўплари Аллоҳга фақат мушрик бўлган ҳолларидагина иймон келтирадилар»** (Юсуф: 106).

Роб таолонинг борлигини Фиръавн, худосиз дахрийлар ва ҳозирги даврдаги коммунистлар каби жуда озчиликдан бошқалар умуман инкор қилмаганлар. Уларнинг инкори ҳам манмансираш бобидан бўлиб, аслида ич-ичларида У зотнинг борлигига иқроор бўлишга мажбур эдилар. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Ва ўзлари аниқ билган ҳолларида зулм ва кибр қилиб, уларни инкор этдилар»** (Намл: 14).

Ақллари тан олардики, ҳар бир махлуқ учун бир холик-яратувчи бўлиши, ҳар бир мавжудни вужудга келтирувчиси бўлиши зарур. Ўта аниқ ва мукамал қурилган бу борлиқ низомини бошқариб туриш учун доно, қудратли ва билимдон зот бўлиши зарур. Ким бунини инкор қилса, ё эсини еб қўйган аҳмоқ ё кибр-хавоси ақлига ғолиб келган ақлсиз бўладики, бундай кимсаларга эътибор берилмайди.

Иккинчи бўлим: Ширк, таърифи, турлари

а) Ширкнинг таърифи:

Ширк — Аллоҳ таолога илоҳлиги ва рубубиятида шерик исбот қилишдир. Кўпинча ширк Аллоҳ билан қўшиб бошқага дуо қилиш ёки қурбонлик, назр, қўрқиш, умид қилиш, муҳаббат қўйиш каби Аллоҳга бағишланиши лозим бўлган ибодат турларини Ундан ўзгага йўналтиришда намоён бўлади. Ширк гуноҳлар ичида энг каттаси бўлиб, бунинг бир неча сабаблари бор:

— Чунки, у илоҳлик хусусиятларида махлукни холикқа ўхшатишдир. Ким Аллоҳга бировни шерик қилса, уни Унга ўхшатган бўлади. Бу эса энг катта зулмдир. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Чунки ширк келтириш катта зулмдир»** (Луқмон: 13). Зулм — бир нарсани ўз ўрнидан бошқа жойга қўйишдир. Ким Аллоҳдан бошқага ибодат қилса, у ибодатни ўз ўрнидан бошқа жойга қилган ва уни нолайиқ томонга буриб юборган бўлади. Бу эса энг катта зулмдир.

— Аллоҳ таоло ширкдан тавба қилмаган одамни кечирмаслигини хабар берган: **«Албатта Аллоҳ Ўзига (бирон нарсанинг) шерик қилинишини кечирмас. Шундан бошқа гуноҳларни Ўзи хоҳлаган бандалари учун кечирур»** (Нисо: 48).

— Аллоҳ таоло мушрикка жаннатни харом қилганини, у жаҳаннамда абадий куяжагини хабар берган: **«Албатта кимда-ким Аллоҳга ширк келтирса, Аллоҳ унга жаннатни харом қилур ва борар жойи дўзах бўлур. Зулм қилгувчилар учун бирон ёрдамчи бўлмас»** (Моида: 72).

— Ширк барча амалларни бекор қилади. Аллоҳ таоло деди: **«Агар улар мушрик бўлганларида қилган амаллари беҳуда кетган бўлур эди»** (Анъом: 88). Яна деди: **«Дарҳақиқат сизга ҳам, сиздан аввалги (пайғамбарларга ҳам шундай) ваҳий қилингандир: «Қасамки: агар мушрик бўлсанг, албатта қилган амалинг беҳуда кетур ва албатта зиён кўргувчилардан бўлиб қолурсан!»** (Зумар: 65).

— Мушрикнинг қони ва моли ҳалолдир. Аллоҳ таоло деди: **«Бас, қачон уруш ҳаром қилинган ойлар чикса, мушрикларни топган жойингизда ўлдингиз, (асир) олингиз, қамал қилингиз ва барча йўлларда уларни кузатиб турингиз!»** (Тавба: 5). Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтдилар: «Одамлар билан улар то «Ла илаҳа иллаллоҳ» деб айтмагунларича урушишга буюрилдим. Агар уни айтсалар, мендан қонларини ва молларини сақлаб қоладилар, Исломнинг ҳаққи бундан мустасно» (Бухорий ва Муслим ривоятлари).

— Ширк — гуноҳи кабираларнинг энг каттасидир. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сизларга катта гуноҳларнинг энг каттасини айтиб берайми?» дедилар. «Ҳа, ё Расулulloҳ», дейишди. «Аллоҳга ширк келтириш, ота-онага оқ бўлиш...», дедилар (Бухорий ва Муслим ривоятлари).

Аллома Ибн Қаййим *«Алжавабул кафий»* китобида ёзади: «Аллоҳ субҳанаҳу хабар берадики, халқ (яратиш) ва амр (буюриш)дан мақсад — исм ва сифатлари билан танилиши, шериксиз ёлғиз Ўзига ибодат қилиниши ва одамлар адолатни барпо қилишларидир. Бу — осмонлар ва Ер у билан барпо

бўлган адолатдир. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Қасамки, Биз Ўз пайғамбарларимизни аниқ ҳужжат-мўъжизалар билан юбордик ва улар билан бирга Китоб ҳамда одамлар адолатни барпо қилишлари учун мезон-тарози туширдик»** (Ҳадид: 25). Аллоҳ субҳанаҳу ва таоло пайғамбарларини юборишдан ва китобларини туширишдан мақсад — одамлар адолатни барпо қилишлари эканини хабар берди. Адолатнинг энг каттаси — тавҳиддир. У адолатнинг боши ва асосидир. Ширк эса зулмдир. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Чунки ширк келтириш катта зулмдир»** (Луқмон: 13). Демак, ширк зулмлар ичида энг катта зулм, тавҳид эса адолатлар ичида энг катта адолатдир. Нима нарсаки, мана шу мақсудга қаттиқ зид келар экан, у катта гуноҳларнинг энг каттасидир... Ширк бу мақсудга мутлақо зид бўлгани учун у кабиралар ичида мутлақ кабира бўлди, Аллоҳ ҳар бир мушрикка жаннатни ҳаром қилди, унинг қонини, молини, аҳлини тавҳид аҳлига ҳалол қилди, Унга бандаликни бажо келтиришмагани боис уларни кул қилишга рухсат берди, мушрикнинг ҳеч бир амали Унинг ҳузурида мақбул бўлмайди, У мушрик ҳақида қилинган шафоатни ҳам қабул қилмайди, охиратда унинг бирон-бир дуосини ижобат қилмайди. Зеро, мушрик Аллоҳни билмайдиган жоҳилларнинг энг жоҳилидирки, Унга махлуқини баробар билди. Бу эса ўтакетган жаҳолатдир. Шунингдек, гарчи мушрик воқеъда Роббига зулм қилмаган ва ўз жонига зулм қилган эсада, бу унинг тарафидан содир этилган энг катта зулм ҳамдир» (Иқтибос тугади).

Ширк — Аллоҳ субҳанаҳу Ўзини ундан пок санаган нуқсон ва айбдир. Ким Аллоҳга ширк

келтирса, Аллоҳ Ўзини ундан поклаган нарсани У зотга исбот қилган бўлади. Бу ўта саркашлик ва Аллоҳга қаттиқ қарши чиқишлиқдир.

б) Ширкнинг турлари:

Ширк икки хил:

Биринчи: Эгасини диндан чиқарадиган, тавба қилмасдан ўлса, абадий дўзахда қолдирадиган катта ширк. У — ибодат турларидан бирортасини Аллоҳдан бошқага буришдир. Аллоҳдан бошқага дуо қилиш, Аллоҳдан ўзгага — хоҳ қабрларга, хоҳ жин ва шайтонларга бўлсин — қурбонлик ва назрлар қилиш, вафот этиб кетган кишиларнинг ёки жин ва шайтонларнинг бирон зиён-заҳмат етказишларидан кўркиш, ҳозирда азиз-авлиёларнинг сағаналари устида қилаётганларидек хожатларни ўташ ва мусибатларни аритиш каби Аллоҳдан ўзгаси қодир бўлмайдиган ишларни Ундан ўзгасидан умид қилиш каби. Аллоҳ таоло айтади: **«Улар Аллоҳни қўйиб, ўзларига зиён ҳам, фойда ҳам етказа олмайдиган нарсаларга ибодат қиладилар ва: «Ана шу нарсалар Аллоҳ хузурида бизларнинг оқловчиларимиз», дейдилар»** (Юнус: 18).

Иккинчи: Диндан чиқармайдиган, лекин тавҳидни нуксонли қиладиган кичик ширк бўлиб, у катта ширкка олиб боради. У ўзи икки қисм бўлинади.

Биринчи қисм: Ошкора ширк, у сўз ва ишлардан иборат.

Сўзларга мисол:

- Аллоҳдан бошқа билан онт ичиш. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ким Аллоҳдан

бошқа билан онт ичса, кофир ва мушрик бўлади», дедилар (Термизий ривояти).

- «Аллоҳ хоҳласа ва сиз хоҳласангиз», дейиш. Бир одам шундай деганида Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам унга: «Мени Аллоҳга тенглаштирдингми?! Фақат Аллоҳ ўзи хоҳласа дегин», дедилар (Насоий ривояти).
- «Аллоҳ ва сиз бўлмаганингизда эди», дейиш.

«Аллоҳ хоҳласа, сўнгра фалончи хоҳласа», «Аллоҳ бўлмаганида, сўнгра фалончи бўлмаганида», дейиш дурустдир. Чунки, «сўнгра» боғловчиси орада бир мунча масофа билан бирин-кетинликни англатади ва банданинг истагини Аллоҳнинг истагига тобеъ эканини билдиради. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Сизлар фақат бутун оламлар Робби бўлмиш Аллоҳ хоҳласагина хоҳларсизлар** (яъни Тўғри йўлда бўла оласизлар)» (Таквир: 29).

«Ва» боғловчиси эса мутлақ биргаликни ва шерикликни ифодалайди, тартиб ва кетма-кетликни англатмайди. Масалан: «Мен учун фақат Аллоҳ ва сен борсан», «Бу Аллоҳнинг баракотидан ва сенинг баракотингдан» деганга ўхшаш.

Ишларга мисол:

- Балони аритиш ё даф қилиш учун ҳалқа ва ип тақиб олиш.
- Кўз тегиши ва бошқа нарсалардан сақланиш учун туморлар тақиш каби. Агар мана шу нарсалар балони даф қилишга сабаб деб эътиқод қилса, кичик ширк бўлади. Чунки, Аллоҳ таоло буларни сабаблар қилмаган. Аммо, агар шу нарсаларнинг

Ўзи балони аритади ё даф қилади, деб эътикод қилса, катта ширк бўлади. Чунки, бу Аллоҳдан бошқага боғланиш ҳисобланади.

Иккинчи қисм: Махфий ширк бўлиб, у хоҳиш-истак ва ниятлардаги ширкдир. Риё ва сумъа яъни, Аллоҳга қурбат ҳосил қилинадиган бирон амални қилиб, у билан одамларнинг мақтовига эришишни ишташ бунга мисол бўлади. Масалан, бировлардан мақтов эшитиш учун намозини чиройли ўқиш ёки садақа бериш ёхуд одамлар эшитиб, уни мақташлари учун зикрлар айтиш ва чиройли овозда тиловат қилиш каби. Агар амалга риё аралашса, у амал бутунлай йўққа чиқади. Аллоҳ таоло айтади. «(Эй Пайғамбар, уларга) **айтинг: «Ҳеч шак-шубҳа йўқки, мен ҳам сизлар каби бир одамдирман. Менга сизларнинг илоҳингиз ёлғиз Аллоҳнинг Ўзи экани ваҳий этилмоқда. Бас, ким Роббига рўбарў бўлишидан умидвор бўлса, у ҳолда яхши амал қилсин ва Роббига бандалик қилишда бирон кимсани (унга) шерик қилмасин! (Яъни, қиладиган барча амалларини ёлғиз Аллоҳ учун қилсин)»** (Каҳф 110).

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Сизларга энг қўрқадиган нарсам кичик ширкдир», дедилар. «Эй Росулulloҳ, кичик ширк нима?» деб сўрадилар. «Риё», деб жавоб бердилар (Аҳмад ва Табароний ривоятлари).

Дунёвий тамаъ илинжида амал қилиш — мол топиш учун ҳаж қилиш ё азон айтиш ё имомлик қилиш каби — ёки мол топиш учун шаръий илм таҳсил қилиш ё жиҳод қилиш ҳам шу жумладандир. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам дедилар:

«Динорнинг, дирхамнинг, латта-путтанинг кули хор бўлсин, берилса рози бўлади, берилмаса жаҳли чиқади» (Бухорий ривояти).

Имом Ибн Қаййим раҳимаҳуллоҳ «*Ал-жаваб ал-кафий*»да ёзади: «Хоҳиш-истак ва ниятлардаги ширк — қирғоғи кўринмайдиган улкан бир денгиздир, камдан-кам одам ундан нажот топади. Кимда-ким амали билан Аллоҳдан бошқани кўзласа, У зотга қурбат ҳосил қилишдан бошқа нарсани ният қилса ва мукофотни Ундан талаб қилса, ният ва истакларида ширк келтирган бўлади. Ихлос — феъллари ҳам, сўзлари ҳам, ният ва истаклари ҳам холис Аллоҳ учун бўлишдир. Аллоҳ таоло бандаларига буюрган ва ундан бошқасини ҳеч кимдан қабул қилмайдиган ҳанийфия — Иброҳим алайҳиссаломнинг миллати шудир, Исломнинг ҳақиқати шудир. Аллоҳ таоло айтганидек: **«Кимда-ким Исломдан ўзга дин истаса, бас (унинг «дини» Аллоҳ хузурида) ҳаргиз қабул қилинмайди ва у охиратда зиён кўргувчилардандир»** (Оли Имрон: 85). Ким ундан юз ўгирса, ақлсиз кимсалардан бўлади» (иктибос тугади).

Юқорида ўтган гаплардан хулоса шуки, катта ва кичик ширк ўртасида қуйидаги фарқлар бор:

- Катта ширк диндан чиқаради, кичик ширк диндан чиқармайди.
- Катта ширк ўз эгасини дўзахда абадий қолишига сабаб бўлади, кичик ширк эгаси дўзахга кирса, унда абадий қолмайди.
- Катта ширк барча амалларни бекорга чиқаради, кичик ширк барча амалларни бекорга чиқармайди,

- балки риё ҳамда дунё учун қилинган амал ўзи аралашган амалнигина бекорга чиқаради.
- Катта ширк ўз эгасининг қони ва молини ҳалол қилади, кичик ширк ҳалол қилмайди.

Учинчи бўлим: Куфр, таърифи, турлари

а) Куфрнинг таърифи:

Куфрнинг луғавий маъноси «ўраш» ва «яшириш»дир, шаръий истилоҳда эса иймоннинг зиддини англатади. Зеро, куфр — у билан биргаликда рисолатни ёлғон санаш, ёки бор-йўғи шак-шубҳа қилиш, ё эса бош тортиш ё ҳасад ё кибр ё рисолатга эргашишдан тўсувчи айрим хоҳиш-истакларга эргашиш бўлсин ёки бўлмасин — Аллоҳга ва пайғамбарларига иймон келтирмасликдир. Гарчи рисолатни ёлғон сановчининг куфри каттароқ бўлса ҳам, пайғамбарларнинг ҳақлигига ишончи бўла туриб ҳасад билан инкор қилувчи ва ёлғон сановчи ҳам куфрда ундан кам эмас (Ибн Таймия: «Мажмуъул фатово»: 12/335).

б) Турлари: Куфр икки хил:

Биринчи: Диндан чиқарадиган катта куфр. У ўз навбатида беш қисмдир:

1-қисм: Ёлғон санаш куфри. Бунга далил — Аллоҳ таолонинг қуйидаги сўзидир: «**Аллоҳ шаънига ёлғон тўқиган ёки Ҳақ — Қуръон келган чоғида уни ёлғон деган кимсадан ҳам золимоқ ким бор?! Жаҳаннамда кофир кимсалар учун жой топилмасми?!**» (Анкабут: 68).

2-қисм: Тасдиқлаш билан бирга бўйин товлаш ва кибрланиш куфри. Бунга далил — Аллоҳ таолонинг қуйидаги сўзидир: «Эсланг, (эй Пайғамбар), **Биз фаришталарга “Одамга таъзим қилинг”, дейишимиз билан саждага эгилдилар. Фақат Иблис кибр ва ор қилиб, кофирлардан бўлди**» (Бақара: 34).

3-қисм: Шак-шубҳа куфри — у гумон куфридир — Аллоҳ таолонинг қуйидаги сўзи бунга далилдир: «**Ва (кофирлик билан) ўзига зулм қилган ҳолда, боғига кирар экан, айтди: «Бу (боғ — менинг молу давлатим) ҳеч қачон йўқ бўлмайди. Ва Қиёмат ҳам қойим бўлмайди, деб гумон қиламан. Қасамки, агар Роббимга қайтарилсам, (яъни, Қиёмат қойим бўлиб, қайта тирилсам) албатта бундан ҳам яхшироқ оқибат — бахтни топурман**». Биродари унга хитоб қилиб деди: «Сен ўзингни (асли-наслинг бўлмиш Одамни) тупроқдан сўнг нутфа — бир томчи сувдан яратиб, сўнгра (уни) инсон қилиб ростлаган зот — Аллоҳга кофир бўлдингми?! Мен эса: «У — Аллоҳ Роббимдир», (дейман) ва Роббимга ҳеч кимни шерик қилмайман».

4-қисм: Юз ўгириш куфри. Бунга далил — Аллоҳ таолонинг қуйидаги сўзидир: «**Кофир бўлган кимсалар эса ўзлари огоҳлантирилган нарсадан (яъни охиратдаги азобдан) юз ўгирувчидирлар**» (Ахқоф: 3).

5-қисм: Нифоқ куфри. Бунга далил — Аллоҳ таолонинг қуйидаги сўзидир: «**Бунга сабаб уларнинг (тилларида) иймон келтириб, сўнгра (дилларида) кофир бўлганларидир. Бас, уларнинг диллари мухрлаб қўйилди. Энди улар (иймоннинг ҳақиқатини) англай олмаслар!**» (Мунофиқун: 3).

Иккинчи: Диндан чиқармайдиган кичик куфр. У амалий куфрдир ва Китобу Суннатда куфр деб номланган гуноҳлардир. Улар катта куфр даражасига етмаган, Аллоҳ таолонинг: **«Аллоҳ бир шаҳарни (яъни Маккани) мисол келтирур: у тинч, сокин (шаҳар) эди, ҳар томондан ризқу рўзи бекаму қўст келиб турар эди. Бас, (қачонки) у (яъни, унинг аҳолиси) Аллоҳнинг неъматига куфр (ношукрлик) қилгач, Аллоҳ у (шаҳар аҳолисига) бу «хунарлари» (куфру исёнлари) сабабли очарчилик ва нотинчлик балосини тотдириб қўйди»** (Наҳл: 112) оятидаги куфрони неъмат каби куфрдир.

Шунингдек, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг: «Мусулмонни сўкиш фикс, у билан жанг қилиш куфрдир» (Бухорий ва Муслим ривоятлари), «Мендан сўнг бир-бирингининг бўйнингизга қилич урадиган кофир бўлиб кетманглар» (Бухорий ва Муслим ривоятлари) деган сўзларидаги мусулмон билан урушиш каби куфрдир.

Шунингдек, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг: «Ким Аллоҳдан бошқаси билан қасам ичса, кофир бўлибди ёки мушрик бўлибди» (Термизий ривояти) деган сўзларидаги Аллоҳдан бошқа билан қасам ичиш каби куфрдир.

Аллоҳ таоло гуноҳи кабира соҳибини мўмин деб атади: **«Эй мўминлар, сизларга ўлдирилган кишилар учун қасос олиш фарз қилинди»** (Бақара: 178), қотилни иймонлилар сафидан чиқариб ташламади, уни қасос эгаси учун биродар деб атади: **«Энди кимга биродари томонидан бир оз афв қилинса (яъни қотилдан қасос олиш ўрнига товон олишга рози**

бўлинса), у холда яхшилик билан бўйинсуниш ва чиройли суратда товон тўлаш лозимдир» (Бақара: 178).

Аллоҳ таоло деди: «Агар мўминлардан бўлган икки тоифа (бир-бирлари билан) урушиб қолсалар, дарҳол уларнинг ўртасини тузатиб қўйинглар! Энди агар улардан бирови иккинчисининг устига тажовуз қилса, бас то (тажовузкор тоифа) Аллоҳнинг амрига қайтгунича сизлар тажовуз қилган (тоифа) билан урушинглар! Энди агар у (тоифа тажовузкорликдан) қайтса, сизлар дарҳол уларнинг ўртасини адолат билан ўнглаб қўйинглар. (Мудом) адолат қилинглр! Зеро Аллоҳ адолат қилгувчиларни суяр. Мўминлар ҳеч шак-шубҳасиз оғанилардир. Бас, сизлар икки оға-инингизнинг ўртасини ўнглаб қўйинглар! Аллоҳдан кўрқинглар — шояд У зот томонидан бўладиган раҳматга эришсангизлар» (Хужурот: 9, 10). (Таҳовия шарҳидан қискартириб олинди).

Катта куфр билан кичик куфр ўртасидаги фарқлар хулосаси:

- Катта куфр диндан чиқаради ва амалларни бекорга чиқаради. Кичик куфр диндан чиқармайди ва амалларни бекорга чиқармайди, бироқ даражасига қараб уларни нуқсонли қилади ва соҳибини азобга дучор этиши мумкин.
- Катта куфр эгаси дўзахда абадий қолади. Кичик куфр эгаси дўзахга кирса, унда абадий қолмайди, Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилиши ва умуман дўзахга киритмаслиги ҳам мумкин.

- Катта куфр қон ва молни ҳалол қилади. Кичик куфр қон ва молни ҳалол қилмайди.
- Мўминлар катта куфр эгасини ашаддий душманлари деб билишлари лозим. Уларни яхши кўриш, улар билан дўстлашиш — энг яқин қариндоши бўлса ҳам — мўминлар учун дуруст бўлмайди. Кичик куфр дўстликни ман қилмайди, унинг эгасини иймони миқдорига қараб яхши кўриш мумкин, маъсияти миқдорига қараб ёмон ҳам кўрилаверади.

Тўртинчи бўлим: Нифок, таърифи, турлари

а) Нифокнинг таърифи:

Нифок ёки мунофиқлик луғатда «нофиқоъ» сўзидан олинган бўлиб, кўшоёкнинг инидан чикувчи тешиқлар маъносини англатади. Кўшоёкни ушлайман дейилса, уларнинг биридан кириб, иккинчисидан чиқиб кетади.

Ёки «нафақ» сўзидан олинган бўлиб, яшириниб олиш мумкин бўлган лаҳм, ертўла маъносини англатади. (Ибн Асир: «Ан-Ниҳоя», 5/98).

Шаръий истилоҳда унинг маъноси — зоҳирда мусулмон бўлиб кўриниб, ботинда куфр ва ёмонликни яширишдир. Мунофиқ деб аталишининг сабаби — шариатнинг бир эшигидан кириб, бошқа эшигидан чиқиб кетгани учундир. Аллоҳ таоло шу маънога диққат қаратиб: **«Албатта, мунофиқлар ҳақиқий фосиқдирлар»** (Тавба: 67), яъни шариатдан чикувчидирлар, дейди. Аллоҳ таоло мунофиқларни кофирлардан ҳам ёмонроқ қилди:

«Албатта, мунофиқлар дўзахнинг энг тубан жойида бўлурлар» (Нисо: 145).

«Албатта, мунофиқлар Аллоҳни алдамоқчи бўладилар. Холбуки, Аллоҳ уларни «алдаб» қўйгувчидир» (Нисо: 142).

«Улар Аллоҳни ва иймонли кишиларни алдамоқчи бўладилар ва ўзлари сезмаганлари холда фақат ўзларинигина алдайдилар. Уларнинг дилларида мараз бор эди, бас, Аллоҳ маразларини янада зиёда қилди. Улар учун қилган ёлғонлари сабаб аламли азоб бордир» (Бақара: 9-10).

б) Нифокнинг турлари:

Нифок икки хил бўлади:

Биринчи: Эътиқодий нифок. У — эгаси тилида Исломни изҳор қилиб, дилида куфрни яширган катта нифокдир. Нифокнинг бу тури кишини буткул диндан чиқаради ва бундай кимса дўзахда абадий қолади. Аллоҳ таоло бу нифок аҳлини куфр, иймонсизлик, динни ва диндорларни масхара қилиш, дин душманларига Исломга бўлган адоватларида шерик бўлиш каби барча ёмон сифатлар билан сифатлади. Мунофиқлар барча замонларда бўлиб келганлар. Хусусан, Исломнинг куч-қудрати кўриниб, унга ошкора қарши чиқишга кодир бўлмаган пайтларида мусулмонларга ичкаридан фириб бериш учун ва мусулмонлар орасида яшаб, молу жонларини асраб қолиш учун ўзларини мусулмон қилиб кўрсатишади. Мунофиқ Аллоҳга, фаришталарига, китобларига, пайғамбарларига, охират кунига иймон келтирган бўлиб кўринади, бироқ аслида буларнинг ҳаммасини ёлғон сановчи бўлади. Аллоҳ таоло Қуръони Каримда бу мунофиқларнинг сир-асрорларини очиб ташлади, никобларини йиртиб ташлади, бандалари уларнинг кирдикорларидан бохабар ва эҳтиёт бўлишлари учун уларнинг қилмишларини ёритиб берди. «Бақара» сурасининг аввалида оламдаги учта тоифани — мўминлар, кофирлар ва мунофиқларни баён қилиб, мўминларни тўрт оятда, кофирларни икки оятда зикр қилиб ўтди, мунофиқларни эса кўпликлари ва Исломга ва мусулмонларга нисбатан фитналари қаттиқ бўлгани боис ўн уч оятда баён қилди. Зотан, Исломнинг улар билан балоланиши ғоят қаттиқдир. Чунки, улар

Исломга, унга ёрдам беришга ва у билан дўстлашишга мансублар, ҳақиқатда эса унинг ашаддий душманидирлар (Ибн Қаййимнинг мунофиқларнинг сифатлари ҳақидаги рисоласидан иқтибос).

Бу нифок ўзи олти турга бўлинади:

- Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ёлғончи санаш;
- Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олиб келган нарсаларнинг баъзисини ёлғон санаш;
- Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ёмон кўриш;
- Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олиб келган нарсаларнинг баъзисини ёмон кўриш;
- Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам олиб келган диннинг қудрати пасайиши билан шодланиш;
- Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг динларига ёрдам беришни ёмон кўриш.

Иккинчи: Амалий нифок. У — дилда иймон сақланиб қолгани ҳолда мунофиқларнинг амалларидан баъзисини қилишдир. Нифокнинг бу тури кишини диндан чиқармайди, бироқ шунга олиб боради. Бу нифок эгасида иймон ҳам, нифок ҳам бўлади. Нифоки кўпайса, шу сабабли ҳақиқий мунофиққа айланади. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг куйидаги сўзлари бунга далилдир: «Кимда тўртта сифат бўлса, у ҳақиқий мунофиқ бўлади. Кимда улардан биттаси бўлса, то уни тарк қилгунича, нифокдан битта сифат унда бор бўлади: Омонат кўйилса хиёнат қилади, гапирса ёлғон сўзлайди, аҳд берса хиёнат қилади,

хусуматлашса фожирлик қилади (ҳақдан оғиб кетади)» (Муттафақун алайх).

Кимда мазкур тўрт сифат жамланса, унда ёмонлик жамланибди ва у ҳақиқий мунофиқларнинг сифатларига эга бўлибди. Кимда бу сифатлардан биттаси бўлса, мунофиқликнинг битта сифатига эга бўлибди. Гоҳо бандада яхшилик ва ёмонлик сифатлари, иймон ва куфру нифоқ сифатлари жамланиб қолади. Мазкур сифатлар тақозоси билан қилган амалларига кўра савоб ва жазога лойиқ бўлади. Мисол учун, намозни масжидда жамоат билан адо қилишдан эриниш ҳам мунофиқлар сифатларидан. Мунофиқлик ғоят ёмон ва хатарлидир, саҳобалар унга тушиб қолишдан қаттиқ кўрқишар эди. Ибн Абу Мулайка айтади: «Расулulloх соллаллоху алайхи ва салламнинг саҳобаларидан ўттизтаси билан кўришганман, ҳаммалари мунофиқликдан қаттиқ кўрқардилар».

Катта нифоқ билан кичик нифоқ ўртасидаги фарқлар:

- Катта нифоқ диндан чиқаради, кичик нифоқ диндан чиқармайди.
- Катта нифоқ — эътиқодда ич ва ташнинг фарқли бўлишидир, кичик нифоқ эса эътиқодда эмас, амалда ич ва ташнинг фарқли бўлишидир.
- Катта нифоқ мўминдан содир бўлмайди, кичик нифоқ гоҳо мўминдан ҳам содир бўлади.
- Катта нифоқ эгаси кўпинча тавба қилмайди. Тавба қилганида ҳам унинг тавбаси қабул бўлиши ҳақида ихтилофлар бор. Кичик нифоқ ундай эмас, унинг эгаси гоҳо тавба қилади ва Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилади. Шайхул-

ислом Ибн Таймия айтади: «Кўпинча мўмин кишига нифоқ тармоқларидан бир тармоқ кўндаланг бўлади-да, сўнгра Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилади. Баъзан нифоққа олиб борадиган баъзи нарсалар унинг дилига келади ва Аллоҳ уни даф қилади. Мўмин шайтон васвасалари билан ва куфр васвасалари билан мубтало бўлиб, бундан юраги сиқилади. Саҳобалар: «Ё Расулulloҳ, бизлардан биримиз дилида шундай нарсани топадики, осмондан ерга ташлаб юборилиши уни айтишдан кўра яхшироқ», деганларида у зот: «Бу (яъни, шайтон васвасасини ёмон деб билиб, уни қалбдан қувишга интилишингиз) очик иймондир», дедилар (Аҳмад ва Муслим ривоятлари). Бир ривоятда: «Бунга айтиш жуда оғир», дейишганида: «Унинг найрангини васвасага чеклаб кўйган Аллоҳга ҳамд бўлсин», дедилар. Яъни, шу васвасанинг қалбга келиши ва уни ёмон кўриб, қалбдан қувишга интилиш очик иймондандир» (Китобул иймон: 238-с).

- Аммо катта нифоқ аҳлига келсак, Аллоҳ таоло улар ҳақида: «(Улар) **кар, соков, кўрдурлар, демак** (ботил йўлларида Исломга) **қайтмайдилар**» (Бақара: 18) дейди. Яна улар ҳақларида: «**Кўрмайдилармики, улар ҳар йили бир-икки марта балога — фитналарга йўлиқмоқдалар. Шундан кейин ҳам на тавба қилдилар ва на панд-насихат оладилар**» (Тавба: 126) дейди. Шайхулислом Ибн Таймия айтади: «Уламолар уларнинг тавбаси зоҳирда қабул бўлиши ҳақида ихтилоф қилганлар, чунки улар доим

муслмонлик даъвосида бўлишганидан тавбалари ҳам маълум бўлмайди» (Мажмуъул фатово: 28/434, 435).

Бешинчи бўлим: Жоҳилият, фиққ, залолат, муртадлик, уларнинг қисмлари ва ҳукмлари

1) Жоҳилият:

Жоҳилият — арабларнинг Исломдан олдинги даврда бўлиб келган: Аллоҳни, пайғамбарларини, дин шариатларини билмаслик, насаблар билан фахрланиш, кибрланиш, зўравонлик каби ҳолатларидир. Илмсизлик ва илмга эргашмаслик маъносидаги «жаҳл» сўзидан олинган.

Шайхулислом Ибн Таймия *«Иқтизоус-сиротил-мустақийм»*да ёзади: «Ҳақни танимаган одам жаҳолати содда бўлган жоҳилдир. Агар ҳақнинг зиддини эътиқод қилса, у жаҳолати мураккаб бўлган жоҳилдир. Агар ҳақни билатуриб ё билмасдан ҳаққа зид гапни гапирса, у ҳам жоҳил саналади. Одамлар Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пайғамбар қилинишларидан олдин жоҳилиятда эдилар. Ўртала-рида юрган гап-сўз ва иш-амалларни уларга жоҳил яратиб берар ва унга жоҳил амал қилар эди. Шунингдек, пайғамбарлар олиб келган нарсаларга зид бўлган яҳудия ва насрония каби барча йўллар ҳам жоҳилият бўлиб, бу оммавий равишдаги жоҳилият эди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам юборилганларидан кейин жоҳилият кофирлар диёрларида бўлганидек, бир жойда бор, бошқасида йўқ ҳолатлар бўлди. Ёки бир шахсда жоҳилият бўлиб,

бошқасида бўлмаган ҳолатлар бўлди. Масалан, бир одам Исломни қабул қилишидан олдин гарчи ўзи Ислом диёрида яшасада, жоҳилиятда бўлган ҳисобланади. Аммо мутлақ замонга нисбатан, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам пайғамбар қилиб юборилганларидан кейин жоҳилият даври йўқолди. У зотнинг умматларидан бир тоифа то қиёмат қойим бўлгунича ҳақ устида ғолибона давом этади. Гоҳо мусулмон диёрларида кўпгина мусулмон шахсларида чекланган жоҳилият бўлиб туради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам айтганларидек: «Умматим ичида тўртта иш борки, улар жоҳилият ишларидандир» (Муслим ривояти). Абу Зарга айтганларидек: «Сен жоҳилият (фёъл-атвори) бор киши экансан!» (Муттафакун алайҳ) ва шу кабилар» (иктибос тугади).

Илмсизлик маъносидаги жоҳилликка нисбат берилган жоҳилият икки қисмга бўлинади:

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг пайғамбар қилинишларидан олдинги умумий жоҳилият, у зотнинг пайғамбарликлари билан ниҳоясига етди.

Айрим давлатларга, айрим шаҳарларга, айрим шахсларга хос бўлган жоҳилият, у ҳозирда ҳам мавжуд. Бу билан жоҳилиятни ушбу замонга оммавий равишда нисбатлаб: «ушбу аср жоҳилияти», дейдиган кишиларнинг сўзлари хато экани маълум бўлади. Тўғриси эса: «бу асрдаги айрим кишилар жоҳилияти ёки бу асрдаги кўпчилик одамлар жоҳилияти» дейишликдир. Жоҳилиятни оммавий деб аташ нотўғри. Чунки, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг

пайғамбарликлари билан оммавий жоҳилият барҳам топган.

2) Фиск:

Фиск луғатда «чиқиш» маъносини англатади. Шаръий истилоҳда эса Аллоҳнинг тоатидан чиқиш демакдир. У Аллоҳнинг тоатидан умумий чиқишни ҳам англатади ва кофирга ҳам фосиқ, деб айтилади. Жузъий чиқишни ҳам англатади, гуноҳи кабиралардан бирортасини қилган мўминга ҳам фосиқ деб айтилади.

Фиск икки хилдир:

1. Диндан чиқарадиган фиск — яъни куфр. Кофирни ҳам фосиқ деб номланади. Аллоҳ таоло иблис ҳақида зикр қилиб: **«Бас, Роббининг амридан чикди»** (Каҳф: 50) дейди. Шайтондан содир бўлган бу фиск (чиқиш) куфр эди. Аллоҳ таоло: **«Фосиқ бўлган кимсаларнинг маъволари эса дўзахдир»** (Сажда: 20) дейди ва бу билан кофирларни кўзда тутди. Бунга оятнинг давоми далил бўлади: **«Ҳар қачон ундан чикмоқчи бўлсалар, яна унга қайтарикурлар ва уларга: «Ўзларингиз ёлғон деган дўзах азобини тотингиз», дейилур»** (Сажда: 20).
2. Мусулмонлар ичидан осий бўлганларига ҳам фосиқ дейилади, бироқ фосиқлиги уни Исломдан чиқармайди. Аллоҳ таоло айтади: **«Покиза аёлларни (зинокор деб) бадном қилиб, сўнгра (бу даъволарига) тўртта гувоҳ келтира олмаган кимсаларни саксон дарра уринглар ва ҳеч қачон уларнинг гувоҳликларини қабул қилманглар! Улар фосиқ-итоатсиз кимсалар-»**

дир» (Нур: 4). Яна айтади: **Бас, ким шу ойларда ўзига ҳажни фарз қилса** (ҳаж қилишни ният қилса), **ҳаж давомида** (жуфтига) **яқинлашмайди, гуноҳ ишлар, жанжал-сурон қилмайди** (Бақара: 197). Уламолар бу оятдаги фикс калимасини гуноҳ ишлар деб тафсир қилганлар.

3) Залолат:

Залолат — тўғри йўлдан адашиш маъносини англатади ва у ҳидоятнинг зиддидир. Аллоҳ таоло айтади: **«Ким ҳидоят йўлига юрса, бас, ўзи учун юрар. Ким (ҳидоят) йўлидан озса, у ҳам ўз зиёнига озур»** (Исро: 15).

Залолат — адашиш бир неча маъноларда истеъмол қилинади:

- Гоҳо куфрга истеъмол қилинади. Аллоҳ таоло деди: **«Кимки Аллоҳга, фаришталарга, китобларига, пайғамбарларига ва охират кунига ишонмаса, демак, у жуда қаттиқ адашибди»** (Нисо: 136).
- Гоҳо ширкка истеъмол қилинади. Аллоҳ таоло деди: **«Кимки Аллоҳга ширк келтирса, демак, жуда қаттиқ йўлдан озибди»** (Нисо: 116).
- Гоҳо куфрдан пастроқ бўлган мухолифликка истеъмол қилинади. Адашган фирқалар дейилганга ўхшаш.
- Гоҳо хатога истеъмол қилинади. Аллоҳ таоло деди: **«(Мусо) айтди: «Ўшанда мен у ишни адашиб (билмаган ҳолда) қилган эдим»** (Шуъаро: 20).

- Гоҳо нисён — унутишга истеъмом қилинади. Аллоҳ таоло деди: **«Бири унутиб адашса, яна бири унга эслатади»** (Бақара: 282).
- Гоҳо адашиб-улоқиб кетишга истеъмом қилинади. Йўқолиб қолган туя дейилганга ўхшаш.

4) Муртадлик, унинг қисмлари ва ҳукмлари:

Риддат ёки муртадлик луғатда «ортга қайтиш» маъносини англатади. Фикҳий истилоҳда: «Мусулмон бўлгандан сўнг яна куфрга қайтиш» демакдир. Аллоҳ таоло деди: **«Сизлардан ким ўз динидан қайтиб (муртад бўлиб), динсиз ҳолда ўлса, ундай кимсаларнинг қилган амаллари дунёю охиратда беҳуда кетур. Улар дўзах эгаларидир ва унда абадий қолажақлар»** (Бақара: 217).

Қисмлари: Муртадлик Исломни бузувчи ишлардан бирортасини қилиш билан ҳосил бўлади. Исломни бузувчи нарсалар кўп бўлиб, улар беш қисмга бўлинади:

- 1) **Сўз билан муртад бўлиш.** Аллоҳ таолони ё Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни ё малоикаларни ё пайғамбарлардан биронтасини сўқиш, ғайбни билишни даъво қилиш, пайғамбарлик даъво қилиш, пайғамбарлик даъво қилган одамни тасдиқлаш, Аллоҳдан ўзгага дуо қилиш, Аллоҳдан бошқаси кодир бўлмайдиган ишларда бошқадан мадад сўраш ё паноҳ тилаш каби.
- 2) **Феъл билан муртад бўлиш.** Бут-санамга, дарахтга, тошга, қабрларга сиғиниш, уларга атаб қон чиқариш, Қуръонни ифлос жойларга ташлаш, сеҳргарлик қилиш, сеҳрни ўрганиш ва ўргатиш,

- Аллоҳ нозил қилмаган нарса билан — уни ҳалол деб эътиқод қилиб — ҳукм қилиш каби.
- 3) **Эътиқод қилиш билан муртад бўлиш.** Аллоҳнинг шериги бор деб ёки зино, ароқ ва судхўрликни ҳалол деб ёки нонни ҳаром деб ёки намоз фарз эмас деб эътиқод қилиш каби — ҳалол ё ҳаромлиги ёки вожиблигига қатъан иттифоқ қилинган ва билмаслик мумкин бўлмаган — нарсалар.
- 4) **Юқорида ўтганлардан бирортасида шакшубҳа қилиш билан муртад бўлиш.** Ширк-нинг ҳаромлигига ёки зино ва ароқнинг ҳаромлигига ёки ноннинг ҳалоллигига шубҳа қилиш ёхуд Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг рисолатларига ё бошқа бирон пайғамбарнинг рисолатига ёки Ислом дини ҳақида, унинг ҳозирги даврга яроқлилиги ҳақида шубҳа билан қараш каби.
- 5) **Тарк қилиш билан муртад бўлиш.** Намозни қасддан тарк қилиш каби. Чунки, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Банда билан куфр ва ширк ўртасида намозни тарк қилиш бордир», деганлар (Муслим ривояти). Намозни тарк қилувчининг кофир бўлишига бундан бошқа ҳам далиллар бор.

Муртадлиги аниқ бўлган кишига ижро этиладиган ҳукмлар:

1. Муртад бўлган кишидан тавба қилиши талаб қилинади. Агар тавба қилса ва уч кун ичида Исломга қайтса, буни ундан қабул қилинади ва ўз ҳолига қўйилади.

2. Агар тавба қилишдан бош тортса, уни қатл қилиш вожиб бўлади. Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам: «Ким динини ўзгартирса, уни ўлдиришлар», деганлар (Бухорий ва Абу Довуд ривоятлари).
3. Тавба қилиш талаб қилинган муддат мобайнида мол-дунёсини тасарруф қилишдан ман қилинади. Агар Исломга қайтса, моли ўзиники бўлади. Йўқса, ўлдирилган ё муртадликда ўлган пайтидан моли ўлжа сифатида байтул-молга олинади. Муртад бўлган пайтидан бошлаб мусулмонлар фойдасига ишлатилади, ҳам дейилган.
4. У билан яқин қариндошлари ўртасида мерослашиш ман қилинади, ворис ҳам бўлмайди, меросини ҳам олмайдилар.
5. Муртадлик билан ўлса ё ўлдирилса, ювилмайди, жаноза ўқилмайди, мусулмонлар қабристонига қўйилмайди, балки кофирлар қабристонига кўмилади ёки мусулмонлар қабристонидан бошқа бирон жойга кўмиб ташланади.

